

Osmanlı’da Ulûm-i Arabiyye Sempozyumu: Âlimler, Eserler, Meseleler 18-19 Aralık 2020

Elif Gül Gökhan^{*}, Sultan Ümmügülsüm Gündüzalp^{**}

İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı’nın (İSAR) 2015’ten bu yana düzenlediği “Osmanlı’da İlimler Sempozyumu Dizisi”nin altıncısı “Osmanlı’da Ulûm-i Arabiyye” başlığıyla 18-19 Aralık 2020’de gerçekleşti. Daha önceki sempozyumlarda sırasıyla kelâm, fıkıh, tasavvuf, tefsir ve hadis ilimleri ele alınmıştı. Pandemi nedeniyle online yapılan¹ ve iki gün süren sempozyumda yedi oturumda Türkçe ve Arapça yirmi altı tebliğ sunuldu. Osmanlı döneminde Arap dili ilimleri alanındaki eserler, tartışmalar, meseleler, bu ilimlerin fıkıh, tefsir gibi diğer İslâmî ilimler ile ilişkisi, tercüme ve dil eğitimi konu edildi.

Sempozyum, İSAR Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Mürteza Bedir ve Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Ali Bulut’un selamlama konuşmaları ile başladı. Bedir, Osmanlı dönemini de kapsayan müteahhirin döneminde bilgi üretiminin gerçekleşmediğine dair oryantalist söylemin zamanla İslâm ülkelerinde de kabul görmesinin üzerine bu dönemin ön yargıdan uzak bilimsel olarak ele alınmasını amaçladıkları “Osmanlı’da İlimler Sempozyumu Dizisi”ni başlattıklarına değindi. Bulut, konuşmasına sempozyumun gerçekleştiği 18 Aralık’ın Dünya Arapça Günü olduğunu hatırlatarak başladı. Arap dil ilimleri ve edebiyatı alanında Osmanlı Döneminde üretilmiş binlerce eserin ilim dünyasına tanıtılmak üzere kütüphanelerde beklediğini ve bu gibi ilmî toplantıların bu çalışmalara vesile olduğunu belirtti.

1 Sempozyum online erişimi için bkz. Abdullah Tivnikli İSAR Vakfı, “Osmanlı’da Ulûm-i Arabiyye Sempozyumu: 1. Gün Konuşma ve Oturumları”, *YouTube*, 18 Aralık 2020; Abdullah Tivnikli İSAR Vakfı, “Osmanlı’da Ulûm-i Arabiyye Sempozyumu: 2. Gün Konuşma ve Oturumları”, *YouTube*, 19 Aralık 2020.

* **Sorumlu Yazar:** Elif Gül Gökhan (Arş. Gör.), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye. E-Posta: e.gulgokhan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5081-5086

** **Sultan Ümmügülsüm Gündüzalp** (Arş. Gör.), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Aydın, Türkiye. E-Posta: sultangunduzalp@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0609-0663

<https://doi.org/10.26650/di.2021.32.1.883245>

Sempozyum, Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan'ın başkanlığında onur konuşmaları oturumu ile devam etti. Arslan, böylesi bir ilmî toplantıdan duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Cezayir Arap Dili Yüksek Kurulu Başkanı Prof. Dr. Salah Belaid, tarih boyunca Türk milletinin ve Araplar dışındaki milletlerin İslâm Medeniyetinin dili olan Arapçaya büyük hizmetlerinin olduğunu ifade etti ve şükranlarını dile getirdi. Aramızdaki din, ilim ve kültür bağının yeniden güçlenmesi ve korunmasında Arapçanın rolüne değindi. Arap Yazma Eserler Kurumu Genel Müdürü Prof. Dr. Faysal Hafyan, askerî alanda gücünü ispatlamış Osmanlı İmparatorluğunun ilmî gücünü ve dönemin ilmî hareketliliğini ortaya koymak gerektiğini belirtti. Bu ve bunun gibi ilmî toplantıların yanlış fikirleri düzeltme ve kafa karışıklığını giderme noktasındaki önemini hatırlattı.

Osmanlı döneminde Arap dili ilimlerine genel bir bakışın sunulduğu ilk oturum Prof. Dr. Ali Bulut'un başkanlığında gerçekleşti. Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan, Osmanlı dönemi sarf ve nahiv çalışmalarından bahsetti ve bu dönemdeki belli başlı eserler üzerinde durdu. İslâmî ilimlerin tümünün birbiriyle bağlantılı bir bütün olduğunu; Kur'ân'ı ve hadisleri doğru anlayabilmek için nasların dili olan Arapçayı dil bilgisi, belâgat ve dilin kullanımı açılarından iyi bilmek gerektiğini belirtti. Bazı gençlerin Arapçanın öneminin farkında olmamalarından dolayı Kur'ân ve hadisleri yanlış anlayıp olmadık hükümler çıkarmaya çalıştıklarına üzülerek şahit olduğu örnekler aktardı. Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu "Osmanlı Dönemi Belâgat Çalışmaları" başlıklı tebliğinde Kur'ân'ın fesahat ve belâgat cihetiyle i'câzını anlayabilme çabasıyla belâgat çalışmalarının hız kazandığına değindi. Anadolu'daki belâgat çalışmalarının özellikle Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm* ve Kazvîni'nin (ö. 739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserlerine yapılan şerh, hâşiye, telhis niteliği arz ettiklerini belirtti. Hasan Çelebi'nin (ö. 891/1486) *el-Mutavvel* üzerine yazdığı şerh, Taşköprizâde'nin (ö. 958/1561) *İcî*'nin (ö. 756/1355) 10 varaklık eserine yazdığı 280 sayfalık şerh, Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) belâgat alanındaki şerh ve risaleleri Hacımüftüoğlu'nun üzerinde durduğu örnekler arasında oldu. Bu eserlerin orijinal yorum ve açıklamalar içeriyor olmalarına rağmen şerh ve hâşiye türünde olmalarının onlardan istifade etmeyi zorlaştırdığını ifade etti. Anadolu'da yazılmış Türkçe belâgat eserlerinin ise genelde müstakil telifler olduğunu belirtti ve bu çalışmalara belli başlı örnekler verdi. Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan, Osmanlı dönemi sözlük çalışmaları hakkında bilgi aktardı. Bu dönemde nesir sözlüklerin yanında Arapça sözcüklerini öğrencilerin daha kolay ezberlemesi amacıyla manzûm sözlüklerin de kaleme alındığını belirtti. Abdülatif İbn Melek'in (ö. 795/1392) *Lugat-ı Feriştioğlu*, Malkaralı Bahâüddîn'in (ö. 827/1424) *U'cûbetü'l-garâib*, Şemsi Ahmed Paşa'nın (ö. 988/1580) *Cevâhiru'l-kelimât*'ı gibi manzûm; İbn Arabşah'ın (ö. 854/1450) *Tecümânü'l-metercem*, Ahterî'nin (ö. 968/1560-61) *Ahterî-i Kebîr*,

Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) *Kâmûs Tercümesi*, Şemseddin Sâmî'nin (ö. 1904) *Kâmûs-ı Arabî*'si gibi mensur Arapça-Türkçe sözlükleri tanıttı. Bu tür eserler üzerine yapılacak çalışmaların interdisipliner olması gerektiğini vurguladı. Aksi takdirde örneklerinin de görüldüğü üzere bir Türkologun Arapça kelimeleri bir Arap dili uzmanının da eski Türkçe kelimeleri yanlış okuma ihtimalinin yüksek olduğu uyarısında bulundu.

Osmanlı dönemi belâgat çalışmalarını konu edinen ikinci oturuma Prof. Dr. Abdurrahman Özdemir başkanlık yaptı. Bu oturumda Prof. Dr. Ali Bulut, es-Semerkandî'nin (ö. 888/1483) istiâre konusunda yazdığı *Ferâidü'l-fevâid* adlı meşhur risalesi üzerine İsmâüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) yazdığı şerhten bahsetti ve bu şerhe hâşiye olarak Filibeli Halil Fevzi Efendi'nin (ö. 1884) *el-Hâşiyetü'l-cedide 'âlâ Şerhi 'İsâmi 'l-feride* adıyla kaleme aldığı eseri değerlendirdi. Osmanlı'nın son dönemlerinde yazılan ve birkaç defa basılan bu hâşiyenin geniş hacmiyle bir ilimler ansiklopedisini andırıldığını ifade etti. Osmanlı dönemi Türkçe belâgat çalışmalarını ele alan Prof. Dr. Mücahit Kaçar, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*, Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* ve Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel*'i ekseninde Osmanlı'da belâgat eserlerinin kaleme alındığını belirtti. Bu belâgat klasiklerini esas alarak tercüme ve şerh formlarında Türk diliyle yazılan eserlerin bir kısmı belâgatin tüm konularını içerirken bir kısım eserler belâgatin belli konularına hasredilmiştir. Türkçe belâgat eserlerinin gözden kaçırıldığına vurgu yapan Kaçar, bir proje kapsamında bu geleneğin ortaya konulmasını önerdi. Doç. Dr. Mustafa Öncü, Hamza b. Turgut Aydınî'nin (ö. 979/1571) *el-Mesâlik fi'l-meânî ve'l-beyân* adlı eserini *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik*'iyle şerh ettiğini ve sonraları aynı coğrafyada yaşayan bir Osmanlı âlimi Sobucalı Mehmed Efendi'nin (ö. 1161/1748) *Mirsâdu'l-Hâdî 'ale'l-Hevâdî* adlı eseriyle Aydınî'nin şerhine hâşiye yazdığını belirterek bu eser hakkında bilgi verdi. Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Arslan, Kazvî'nin *el-İzâh*'ı üzerine yazılan ve Osmanlı ulemasından en-Niksârî'ye nispet edilen *Şerhu'l-İzâh*'ın nüshalarından hareketle bazı tespitlerde bulundu. Arslan, bu şerhin Muhyiddin Muhammed en-Niksârî'ye (ö. 901/1495) nispetinin doğru olmadığını belirterek eserin aslında Şemseddin Muhammed b. Ahmed en-Niksârî'ye (ö. 766/1365?) ait olduğuna dair tespitini delilleriyle birlikte aktardı. Tabakât kitaplarında müellife dair bilgi bulunmadığını belirten Arslan, incelemiş olduğu *Şerhu'l-İzâh*'ın, Kazvî'nin *el-İzâh*'ının ilk şerhi olabileceğini ifade etti.

Prof. Dr. Ahmet Bostancı'nın başkanlığında gerçekleşen üçüncü oturum Osmanlı dönemi belâgat çalışmaları üzerine devam etti. Doç. Dr. Mustafa Irmak, tebliğinde klasik eserlerin Osmanlıca tercümelerini değerlendirdi. İşbu çevirilerin genelde literal çeviriden ibaret olmadıklarını, şerhli tercüme niteliği taşıdıklarını vurguladı. Tebliğinin temel konusu Abdünnâfi' Efendi'nin (ö. 1890) *el-Mutavvel* tercümesi

en-Nef' u 'l-mu 'avvel' inin tercüme üslubunu değerlendirdi ve mütercimmin esere tenkit ve açıklama niteliğindeki katkılarını ortaya koydu. Doç. Dr. Mücahit Küçükşarı, Arap edebiyatının Osmanlı döneminde çöküş yaşadığına dair iddiaları değerlendirdi. Bu iddiaların oryantalist araştırmacılar ve onlardan etkilenen bazı Arap edebiyatı tarihi yazarlarınca dile getirildiğini belirtti. Bu dönemi “inhitat” (çöküş) dönemi olarak değerlendiren eserlerin ön yargıya dayanmaları, müsteşrik bakış açısına sahip olmaları ve ilmî yetersizliklerinin ortak özellikleri arasında olduğunu ifade etti. Arş. Gör. Tuncay Azar, tebliğinde Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî tahkiki 'n-nazm ve 's-siyâga* adlı risalesi üzerinden Sekkâkî'nin meânî ilminin konusuna dair tanımına itirazını ele aldı. İbn Kemal'in Sekkâkî'yi meânînin ikincil anlamlar meselesiyle ilgilenmediği ve bu meseleyi sadece beyan ilminin konusu haline getirdiği hususunda eleştirirken delâletin farklılığı keyfiyetinin meânî ilmine de konu olacağını savunduğunu belirtti. İbn Kemal'in bu yorumunu Sekkâkî ve sonrası eserlerde geri plana itilmiş Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) nazım anlayışının yeniden ihyası olarak değerlendirdi. Arş. Gör. Dr. Mehdi Cengiz “Molla Gürânî'nin Dilsel Delâletin Epistemik Değeri İle Birleştirici Yorumu ve Bunun Eleştirisi” başlıklı tebliğini sundu. Tebliğinde lafzın manaya delâletin zannî veya kat'î olduğuna dair çeşitli görüşleri açıkladı ve lafzî delâletin kesinliği sorununun ilk defa Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) tarafından tartışıldığını ifade etti. Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) ise lafzî delillerin kesinlik ifade edip etmeyeceğine dair iki zıt görüşü telif edici bir düşünce sunduğunu ortaya koyarak Gürânî'nin bu tavrını değerlendirdi.

Osmanlı dönemi sarf ve nahiv çalışmalarının ele alındığı dördüncü oturumun başkanlığını Doç. Dr. Ömer İshakoğlu yaptı. Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Meydan, Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) nahiv eserlerinden yola çıkarak nahiv usulüne dair görüşlerini ortaya koydu ve değerlendirmelerde bulundu. Kâfiyeci'nin semâ delilini nahvin temel dayanağı olarak gördüğüne dikkat çeken Meydan, en güvenilir şahit olarak Kur'ân'ı gösterdiğini belirtti. Dr. Öğr. Üyesi Ali Tülü, 16. yüzyıl Osmanlı ulemasından Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) *İmtihânu 'l-ezkiyâ* adındaki nahiv eserini değerlendirdi. Bu eserin İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*'si için Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Lübbü 'l-elbâb fî ilmi 'l-i'râb* adıyla yazdığı muhtasarın bir şerhi olduğunu ifade etti. Tülü, Birgivi'nin bu eserini bir diğer nahiv eseri olan *İzhârü 'l-esrâr* ile karşılaştırarak nahiv usulü yöntemi hakkında bilgi verdi. Öğr. Gör. Fatih Yediyıldız, sarf ve nahiv alanlarındaki manzûm eserleri ele aldı. Ezberi kolaylaştırdığı için manzûm eserlere yönelimin olduğunu belirten Yediyıldız, Osmanlı döneminde kaleme alınan manzûme, urcûze ve elfiyye türleri hakkında bilgi verdi. Bu oturumunun son tebliğinde Arş. Gör. Hasan Basri Mert, Kemalpaşazâde'nin nahiv usulü anlayışını *Esrâru 'n-nahv ve el-Felâh şerhu 'l-*

Merâh adlı eserleri üzerinden ortaya koydu. Mert, müellifin nakli delillerden en çok kıraatlere, akli delillerden ise en çok kıyasa başvurduğunu ayrıca illetlendirme konusunda itinalı davrandığını belirtti.

Sempozyumun Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar başkanlığındaki beşinci oturumunda Osmanlı dönemi sarf ve nahiv çalışmaları ele alınmaya devam edildi. Prof. Dr. Ramazan Kazan, Bûsîrî'nin (ö. 695/1296) *Kasidetü'l-bürde* eserinin i'râbını açıklamak maksadıyla Osmanlı üdebâsından Mehmed b. Yahya'nın yazdığı şerhi tanıttı. Arş. Gör. Aziz Ençakar, sarf ve nahiv alanlarında ilk okutulan eserler olan *Emsile*, *Binâ* ve *Avâmil*'i bazı değişikliklerle yeniden kaleme alan Birgivi'nin bu eserlerini değerlendirdi. Ençakar, müellifin sarf alanında öğretimi kolaylaştırmak maksadıyla yeniden yazdığı *Emsile*'sinin bazı açılardan karışıklık ve zorluğa sebep olması dolayısıyla kabul görmediğini ifade etti. Prof. Dr. Boulmalı Nadir, Yahya eş-Şâvî el-Cezâirî'nin (ö. 1096/1685) nahiv usulü alanında yazdığı *İrtikâu's-siyâde* adlı eseri hakkında bilgi verdi. Nadir, Emeviyye camisinde dersler veren ve Anadolu'ya ziyaretlerde bulunan müellifin nahiv usulü eserini Osmanlı hükümdarı IV. Mehmet'e ithaf ettiğini belirtti. Dr. Öğr. Üyesi Zafer Akyüz ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Şen, Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin (ö. 1881) Arap diline dair eserlerini tanıttı. Tebliğ sahipleri, Sultan Abdulaziz'in hocası olan müellifin sultana takdim ettiği *er-Riyâzu'l-Hâkaniyye* adlı eserinin yanı sıra nahiv ve vaz' alanlarında da eserlerinin bulunduğu işaret ettiler.

"Osmanlı döneminde Arap Dili öğretimi" başlıklı altıncı oturum Prof. Dr. Şükran Fazlıoğlu'nun başkanlığında gerçekleşti. Prof. Dr. İlyas Karşlı, Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) *el-Kâmûsü'l-muhîr* tercümesi *el-Okyânûsü'l-basîr* adlı eserinin Arap-Türk sözlükçülüğüne olan katkılarını açıkladı. Âsım Efendi'nin tercümesinin oldukça başarılı olduğunu ve bu tercümesiyle Türkçenin Arapça karşısındaki yeterliliğini ortaya koyduğunu ifade etti. Bununla beraber Âsım Efendi'nin literal bir çeviriyle yetinmeyerek esere yaptığı katkılarla kendisinin ve çok sayıda ilim adamının ilim ve kültür birikimini de esere yansıttığını belirtti. Doç. Dr. Nevzat Sağlam 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı'da Arapça öğretimi hakkında açıklamalarda bulundu. Doç. Dr. Betül Can, Taşköprizâde, Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Bursalı İsmail Hakkı (ö. 1137/1725), Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) gibi âlimlerin otobiyografilerinde tahsil hayatlarına ilişkin bilgilerden ve bu âlimlerin öğrenimlerini tamamladıklarında aldıkları icâzetnâmelerden yola çıkarak Osmanlı medreselerinde Arapça eğitimi hakkında bilgi verdi. Dr. Öğr. Üyesi Ali Benli tebliğinde 15. yüzyılda Anadolu'da Türklere Arapça konuşmayı öğretme amacıyla yazılmış *Hediyye-i Hassân* adlı eseri tanıttı. Benli, bunun Arapçayı öğretmek amacıyla Türkçe kaleme alınmış şimdiye kadar rastlanılan ilk eser olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtti. Eserin standart Arapçayı değil halk Arapçasını

öğretmeyi hedef edinmesi ve diyalog yöntemini kullanması açısından önem arz ettiğini vurguladı. Ayrıca Osmanlı tarihinde matbaanın gelmesinden önce bu tarz bir esere rastlanılmadığını ifade etti.

“Osmanlı dönemi dil düşüncesi çalışmaları” başlıklı yedinci oturum Dr. Öğr. Üyesi Ahmad Snobar başkanlığında gerçekleşti. Arş. Gör. Yakup Kara, Osmanlı düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Molla Fenâri'nin (ö. 834/1431) Osmanlı dilbilim düşünce geleneğindeki yerini açıkladı. Fenâri'nin Basra, Kûfe ve Bağdat dil ekolleri ile doğrudan bağlantısının bulunmadığını; Fahreddin er-Râzî ile aynı dil düşüncesine sahip olup Basra dil ekolüne yakın bir çizgide bulunduğunu belirtti. Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Bilin, Molla Lûtfî (ö. 900/1495), Taşköprizâde ve Kâtib Çelebi'nin ilimler tasnifine dair eserlerinden yola çıkarak Osmanlı'da Arap dil ilimlerinin tasnifi hakkında bilgi verdi. Fârâbî (ö. 339/950) ile başlayan Arap dil ilimleri tasnifinin müteahhirîn döneminde Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) “ulûmu'l-edeb” kavramı etrafında şekillendiğini daha sonra İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), Sekkâkî ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi dil âlimlerinin bu kavramı değerlendirerek geliştirdiklerini ifade etti. Osmanlı âlimlerinin bu mirası devralarak bu kavramı daha sistematik hale getirdiklerini ve bu kavram dahilindeki ilimler arasında mantıksal bir örgü kurduklarını açıkladı. Dr. Ahmed Abdullah Necm, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye'de bulunan Osmanlı döneminde Türkçeye tercüme edilen Arap dil ilimlerine dair yazma eserlerden yola çıkarak bu tercüme eserler ve Osmanlı dönemi tercüme hareketi hakkında bilgi verdi.

Sempozyum kapanış ve değerlendirme oturumu ile sona erdi. Sempozyum düzenleme kurulu ve sempozyumu takip eden dinleyiciler bazı değerlendirmelerde bulundular. Prof. Dr. Ali Bulut sempozyumun düzenlenmesini sağlayan İSAR yönetim kuruluna, sempozyum düzenleme kuruluna, katılımcılara ve dinleyicilere teşekkür etti. Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu böyle bir sempozyumun düzenlenmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve tebliğleri gerek konuları gerek ilmî derinlikleri açısından takdir etti. Burada yapılan sunumların gelecek çalışmalara kaynak teşkil edeceğini, bir yol hazırlığı olduğunu ifade etti ve çalışma konuları önerdi. Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan tebliğleri büyük bir beğeniyle dinlediğini ifade etti. Bu çalışmaları Arap dünyasına da duyurabilmemiz için yazılarımızı Arap dilinde de kaleme almayı ihmal etmememiz hususunda uyardı. Prof. Dr. İlyas Karşlı, Arap akademisyen meslektaşlarımızın da Türkçe öğrenmeleri ve Türkçe yapılmış çalışmalardan faydalanmaları önerisinde bulundu. Prof. Dr. Şükran Fazlıoğlu, Osmanlı üzerine eğilmede geç kaldığımızı ancak bu gibi ilmî toplantıların ümit verici olduğunu belirtti. Dr. Öğr. Üyesi Musa Alak, sempozyumu baştan sona dikkatle takip eden alanın piri hocalarımızla alanın genç akademisyenlerinin bir arada bulunmalarının, hocalarımızın takdir ve teşvik edici konuşmalarının

memnuniyet verici ve mutlulukla karşılandığı değerlendirilmesinde bulundu. Prof. Dr. Mürteza Bedir konuşmasına alanın duayen hocalarımızın aramızda bulunmalarının büyük bir onur olduğunu ifade ederek başladı. Sempozyumun oldukça başarılı gerçekleştiğini ve İSAR'ın daha spesifik konularda çalıştay, sempozyum gibi ilmî toplantı önerilerine açık olduğunu belirtti. Sempozyum düzenleme kuruluna, emeği geçenlere, katılımcı ve dinleyicilere teşekkürlerini sundu. Sempozyumda sunulan tebliğlerin kitaplaştırılarak istifadeye sunulacağı bilgisini verdi.

Osmanlı dönemi Arap dil ilimleri ve âlimlerini, dönemin dil meselelerini, bu ilimlere yapılan katkıları incelemeyi hedefleyen sempozyum Arap dili ve edebiyatı açısından gerileme dönemi olarak nitelen ve ihmal edilen dönemin bilimsel olarak incelenmesini sağlamış ve bu dönemle ilgili bazı olumsuz söylemlerin dayanıksız olduğunu ortaya koymuştur. Geniş bir tarih aralığı ve coğrafyayı kapsayan bu dönemi daha özel konu başlıkları altında inceleyen ilmî toplantıların düzenlenmesi umulmaktadır.

